

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 46 (12736)

1985 чылдың февраль 23, суббота

1925 чылда үндүстүнген.

Өртүз 3 көпсөк.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунда

СЭКП ТК-ның Политбюро-зу экономиктиң болгаш социал-кудурту тургузушкунуң, а ол ышка чурттуң даштыкы политиказының чамдык айт-рыларын ээлеген хуралыңа чугаазаңа көргөн.

Кара металлургияны улам ийик хөгжүдериң, ону техника-биле эде дерини-ниң болгаш металл про-дукциязының шыңарың бе-дириниң программаның чу-гаалажып көргөн. Бүдү-рүлгениң техниказыңа бол-гаш технологиязыңа үндү-сиз чаргылгаларың кыл-дырың, экономиказың ол база азы-рын бугурулгелерин чар-тырың дүрдүлгелерин, кол бугу-ларын сайырадырың бол-гаш таалам-биле СЭКП ТК-ның болгаш СССР-ниң Ми-нистрлер Чөвүлелиниң ху-дээ алган доктаалыңа айткан. Металл продукциязының шы-нарын бедир болгаш ас-сортиментиниң калбарың таала-мыс хемчеглерин боттанды-рың ол ийик беш чылда хей ме-таалды кампаз алыр арганын бээр.

Металдан бугурун үндү-рүн улам-на хөгжүдериң болгаш оң бугурун тургу-зуун азырадырың барык долу-зу-биле интенсивтүү фактор-ларын күсеп-биле, ажалдак-чаларын санын көвүдетпейн боттандырың көрдүң. Чу-гула социал айттыгыларын шийирттиң: металлургия-ның күш-ажылының болгаш амыралының байдаларын азырадырың, бугурулгени

комплексит механикаларын-га болгаш автоматчыларын-га үндүлүш, аар болгаш хей күш-ажыл негеттерин кы-лышкынылар кызыраң, бойдуу камгалаарының хем-чеглерин боттандырың онза чугула учур-дузалыг деп са-лап турар.

Чурттаң чонун ийиктер-биле улам долу хандыр дуга-лында айттың Политбю-ро-нуң хуралыңа чугаазаңып көргөн. Бедир шынарлыг ийик-терин бугурун үндүрериң чиник үлгүлүгү бугурулгелерин оожук көвүдетип турарын эш К. У. Черненко демдеглээн. Чонун улам өзүлдег хере-гелерин бедир хандыктың майн турар. Ийиктер бугурун планнарга четпестерин бол-дур келген, оон түнелде эки шынарлыг, амгы уени ийиктери, ылангы бичи уруг-ларын ийиктер салдыга че-дышпейн турар. Ийиктерни са-дылаарын организастан ту-рарыңа четпестерге ки-чигейип угандырган.

1986—1990 чылдарда ийик-терин бугурун көвүдетип, шынарын азырадырың болгаш ас-сортиментиниң калбарың та-лаам-биле СЭКП ТК-ның Ми-нистрлер Чөвүлелиниң ажалдап кылган хемчеглерин Политбю-ро-нуң чурттуг деп санаан, ол хем-чеглер чонун херегелде ба-раанын бугурун болгаш ачы-дуза бедириниң хөгжү-дериң комплексит програм-ма-зыга тулуш кезек болуп кир-ген турар. Ийик үлгүлүгү материал-техниктиң базанын

бичигылаары, 123 заводтары болгаш фабрикаларын чар-тыры, техника-биле эде дерин-ниң турары көрдүң. Ийик үлгүлүгү болгаш оон-биле хандыктың адыраңың ажал-дакчаларыңа чурттага ба-жылаарың болгаш социал учур-дузалыг объектилерин турарың программаның то-дарагай чорук кадрларын бичигылаарыңа ийиктиг бол-дур.

Чурттуң улуг хоорайларын-га метрополитендерин чар-туурун планн ТК-ның По-литбюро-зу чугаалажып көргөн. Метро турар хоорайларын тургузуң хөгжүлгелерин болгаш онзагай байдаларын барым-даалар көрүшкөн. Хоорай чурттакчыларын транспорт хандыктың турарыңа то-дарагай байдаларын чугаалажып көргөн болгаш ачы эргежок чу-гула капитал салышкынын тускайлаан.

Февраль 11—14-те Совет Эвилелиниң албаный аян-чор-уру-биле кээп чоразан Греция Республиказының пре-мьер-министри А. Папан-дреу-биле эш Н. А. Тихонов-тун чугаалажышкынынын түнелдерин, а ол ышка эш А. А. Громыко-нуң А. Папан-дреу-биле болгаш Греция Республиказының даштыкы хе-ректер министри И. Харала-нис-биле беселешкенин түнелдерин Политбюро-нуң чуга-алажып көргөн болгаш чурта-ла кандаалар. Премьер-министр Папандреунун аян-чору со-

вет-грек харылаалары дүң-хен ийиралды, чаагай кожа-хелбээ чоруктуң болгаш бот-тотарын бичигириң байла-лыңа болгаш сеткил ха-нышкы-биле демдеглеттин-ген. Ийик чуртарын аразын-га найрадың харылааларын улам ийик хөгжүдүр айттың-ларын болгаш дегелегенин эң чугула айттыгыларын таала-мыс-биле санал-ондаларын то-дарагай болгаш чогуузалыг солчушкуну болган.

Тайбыны камгалаар болгаш бичигылаар дээр, каролу-тайбын болдурбас азын де-миселдин кол айттыгыларын хамдарыштың ийик чуртарын тургузурун демдеглеттин-ген чок, байдалын санал-ондаларын солчушкуну база катал балыккан. Консултар-чылар дугайында аян-чору-тун үнелде ат салдыган про-токол болгаш ийик таалам кы-ла ажалдажылаарын өске-да айттыгыларын таала-мыс-биле дугурулгалар ССРЭ-ниң болгаш Грециянын аразы-нда чаагай кожа-хелбээ ха-рылааларын хөгжүдериңе ба-за бичигылаарыңа чаа са-лышкыны болуп турар.

ССРЭ-ге найрадың аян-чорук кылп кээп чоразан Че-хословакия Социалист Рес-публиканың даштыкы херектер министри Б. Хвешек-биле бол-гаш Кудэ Республиканын даштыкы херектер министри И. Малимерка-биле чугаала-жышкынынын түнелдерин дугайында А. А. Громы-ко-нуң даңызын СЭКП ТК-

ның Политбюро-зу диниң чу-гаалажып болгаш чуртаң деп санаан. Тайбыны болгаш дегелегенин айым чок чоруу-нун херэң чайгылыш чокка камгалап турар социалист дем каттыжылаарын чуртта-рының чамдык аян болгаш си-рий каттыжышкынын моон соңгаар-лаа бичигылаарыңа таалаарын шийиртиң чу-гаалажышкынын үнелде ба-дыктыңан.

АКШ-тың политиктиң ажал-дакчалары сенаторлар Г. Харт болгаш Ч. Метакс-биле А. А. Громыко-нуң учуражышкыны-нын болгаш беселелерин дугайында оон информацияны чуртаң деп көргөн. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразында харылааларыңа сан таалам өскерлешкенин кылды демдеглээн. Чоо эрге, таалам-чалажыңа болгаш бот-тотарын дүрүм бугурун эрге-ажыктарын хандыктың үнелдирең, ол харылааларын дески болгаш бичик бугурун болдурары дээр совет уау-рулганын туржуп турарын оон-биле холбаштыр демдеглээн.

Француз Компартиянын XXV съездинин ажалын киржил чоразан С. Соломен-цев баштап СЭКП-ниң деле-гациязын ажал-чорудулаарын СЭКП ТК-ның Политбю-ро-нуң чуртаң деп санаан. Ийикти болгаш дегелег амыралынын чамдык өске-да айттыгыларын таала-мыс шийиртиң Политбю-ро-хуралыңа хүлээп алган.

Г. МАКАРОВТУН чураан плакады.

Ажылчы чоннарның соңгулда мурнунун хуралдары

САЙЗЫРАҢГАЙ СОЦИАЛИЗМНИ БОРБААЗЫРАҢГАЙЖЫДАРЫНЫҢ, ТУРГУЗУУШКУНУҢ БОЛГАШ ТАЙБЫҢНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Совет Эвилелиниң Комму-нист партиясы — совет үлүс-түн шийаттыгың азырады, оон бугу тикелгелериниң со-рук кырыккын болгаш ор-ганизацияны.

Чонун чаагай чорукун дугайында саясий хандыктын бедир сорулга Коммунист партияда чок дээрин совет кы-жык кончук эки билер. Де-путаттарга кандидаттар кыл-дыр болуңуң эң эки төлүк-челерин ажалың чоннар аза-вышкан, СЭКП-ниң, Совет ку-рулушун ийикти болгаш да-штыкы политиканың бир эл-сеткилдик дегээниң ийергей-дир.

Шыгаарың партия болгаш күрүч ажалдакчы эш Ко-нстантин Устинович Черне-ков баштап партияны, Тон Ко-митеттиң, СЭКП ТК-ның По-литбюро-нуң политиктиң ула-нышкынын, практиктиң ажал-чорудулаарын бир эр-сеткилдик

чуртаңгай турарын ажал-чылар болгаш колхозчулар, интеллигенция, коммунисттер болгаш партия кижигуру эвес-тер, хоочуннар болгаш анык-тар бугу куртка болган со-гула мурнуң хуралдарыңа депутаттарга кандидаттар-биле соңгукуларын учура-жышкыныңа ийергей-дир.

РСФСР-ниң Дээди Совети-ниң депутаттары кандаат-СЭКП ТК-ның Чингине секре-тарын, ССРЭ-ниң Дээди Со-ветиниң Президиумун Даргазы Константин Устинович Черне-ков-биле учуражышкыны ту-раскааткан. Найымсалдын Куйбышев соңгула окурту-сун соңгукуларын Москваның партия болгаш хей-ниң ор-ганизацияларын төлүкчелерин-биле каттышкан хуралы февраль 22-де Москвага, Кре-мльдиң хуралдар залыңа болган.

Эштер М. С. Горбачев, В. В. Гришин, А. А. Громыко, В. В. Кузнецов, Е. К. Лигачев олар-ны хуралдын киржилчелери азын чаксажык-биле уг-дун. СЭКП ТК-ның Политбюро-нуң составын эш К. У. Черненко-ну баштадыр хүндүл-дүр президиумга бедир кө-рүлүшкүн-биле сонгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кеңигүүн, СЭКП Москва хооркомунун бир секретары В. В. Гришин хуралды ажал-тың.

Чурттын ийиктел-политик-тиң амыралыңа чугула улуг болушкуну болгаш соңгу-даларын совет кижилер үтүкү турар деп, ол чугаалам. Совет тургузуңуң, социалист ийик-тел системаның амыралыңа эгээртенес күштери, со-циалист демократияны үндү-сизин улуг күштери соңгула кампаанын үнелде то-дарагай ийергейлетиң турар.

Чонун ёзулуг эрге-чагыра-зын, күрүшени болгаш ийик-телдин, ажал-херектерин эрелеп башкаарыңа бугу ажыкты чоннарны киржиле-рин социалист демократия херек кырында хандырың турар.

Партияны болгаш чазак-тын уауручуларын азыра-дырың республикаларын Дээ-ди Советтериниң депутатта-рыңа баштайм кандааттар кылдыр совет кижилер бугу чураларга алаан. Коммунист партияны доктаалар совет үлүсүн кан бед бичик кыл-дыр сыйып каттышканын.

СЭКП-ниң болгаш Совет ку-рулушун ийикти база дашты-кы политиканың бугу чонун дегээни партия болгаш на-зактың уауручуларын бир эр-сеткилдик депшкенгенин ийергейлетиң.

Москва-ның бугурулгелери-ниң — «МЭТЗ» каттыжыш-

кының «Хроматрон» заводу-нуң болгаш даарылаарың «Сокол» бугурулге катты-жышкынының, В. В. Куйбы-шев атыг «Электрозавод» бугурулге каттыжышкынын коллективтерин СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму-нун Даргазы К. У. Черненко РСФСР-ниң Дээди Советини он бирги чымызын депу-та-тын кандаалыга Куйбы-шевтин МЭЗ соңгулда окур-туулан депшкен.

Москва-ның ажылчы чонна-ры, бугу совет кижилер Ко-нстантин Устинович Черненко-нуң ажал-херектиң шы-чы уламчылаарын, салын со-рулажы бичик чуртаңды, принципалдык, ажалга күтү хандыктың кыжы, ажал-херекти ханымы-биле билер чо-руун ажалды тодарай ор-ганизация-биле, негелделиг

чорукту кижилерин хүндүл-дүр, чаагай чураларын күзүр-биле, хуула бугуру чоруу-биле хол-баштырып билер, шыгаарың ажалды болгаш хуула ажалды деп эки билер.

Константин Устинович Чер-ненко партияны ийикти бол-гаш даштыкы политиканың принципалдык үндүлгелерин кийиреп тургузарыңа, ону боттандырып чорудуарын оруктарын ажалдап кылдыры-га улуг салышкыны кырып турар. Константин Устинович Черненко-нуң бугу чураларын баш уау көр мерген таала-мыс болгаш чоруктуң ажалын шийиртиң чуртаңгай чамдык эки со-рулажы чонна азырыңа — бистин ийикти үлүс чуртаңгай улам-на чектелешкенин болгаш улуг күч-шылаалын болдурарыңа, совет кижилер-ниң амыралын материал бол-гаш угаан-бодал таалам-биле

улам долу хандыгыны ажал-чы чуртаңгай угаанган.

Константин Устинович Чер-ненко-нуң ажал-биле экономик-тиг болгаш социал хөгжүл-генин ийикти үлүс айттыгыларын шийиртиң. Советтериниң ролюн бедирең, школа ре-форманы боттандырып чору-далар, организаци, ийиктел-политиканың ажалын ажал-дарын күнүлгелерин холба-дыр боон турар. Константин Устинович Черненко-нуң СЭКП-ниң XXVII съездинде белеткел чоруп, партия Программаның чаа кандаалын ажалдап кылды турар.

Киж төрөлгенин ийикти-ла дегелег ийикти үлүс таала-мыс болгаш чуртаңгай чамдык эки со-рулажы чонна азырыңа — бистин ийикти үлүс чуртаңгай улам-на чектелешкенин болгаш улуг күч-шылаалын болдурарыңа, совет кижилер-ниң амыралын материал бол-гаш угаан-бодал таалам-биле

үр-түлгелерин харылааларын камгалаарың, социалист дем каттыжылаарын чурта-рының, ажал-хемчеглерин, ажал-хемчеглерин ажалда-рыңа дугайында Константин Устинович Черненко-нуң могай бедирең салын салышкыны бугу дегелег билгилер.

Партияны болгаш күрүш-ниң уауручу эш К. У. Черненко бистин чурттын айым чок чоруун бичигыла-арың айттыгыларын, совет үлүсүн тайбын амыралы-ның, бугу киж төрөлгенин тайбын келер үлгүлүгү ма-галам болуп оон камгалаары ажалдап чорук дегелег тургузарыңа үлүс ийиктейип салып турар.

(Төңүзү 2-ги арманда).

Эш К. У. ЧЕРНЕНКОНУҢ чугаазы

Эргим эштер! РСФСР-ниң Дээди Совети-ниң депутаттары кандаат кылдыр мен база катал деп-шкен Москваның Куйбышев районуңуң ажылчы чоннарын чурттиң хандыктын бедир тур мен. Ол улуг ийелден, ол бедир ажалын шынарлыг дээр бугу күжүңү бээр мен.

Совет эрге-чагырамын ор-ганизация соңгулалар — чонун политикти тур-соруу-нун дор, толарга ийергей-лешкениң-дир. Ленинни пар-тияны — бистин ийиктел-политикти башкаарыңа күжүңү таалажыккындар совет ажал-дар боттарынын кандааттары-ның аразыңа бирин эдечке-де алап турарыңа бистер, коммунисттер, чоругаалар 1 турар бис. Ол дээр СЭКП-ниң политиканың ажалы чонна-рын деген турарыңа бугу-рулгелер херектиң, партияны болгаш чонун бугурулге ча-гыс азын херектиң-дир.

Силерниң районун соңгу-куларын биле бир чыл бурун-гаар учуражышкыны ийикти болгаш даштыкы политиканы үндүлгелер айттыгыларын дугайында, СЭКП-ниң XXVI съездинин шийиртиң күнүлгелер турарыңа дуга-лында тодарай чугаа болган. Соңгу чылдарда чоннарны-ниң болгаш бергелерин

дугайында чугаа болган. Бистин Төрүн чуртууш улам-на күшүг болгаш чараш болуун дээр, совет киж бурунун амыралын улам-на эки, утка-шынарлыг болуун дээр, тай-бын — бичик, туртуш бол-ду дээр чуну кылдырыңа пая-нан «турарыштын дугайында чугаа болган.

Эркен чымын чүпү чедип алганымың дугайында хам-мыктын мурнула мыптанган чугаала болган ийик мен. А ол чыл болза, бистин шунту-лаа улуг болгаш күжү-шкыниң күш-ажылың чыл болган.

Партия Тон Комитет, ТК-ның Политбюроу ажал кал-баш фронтта ийиктел ажал-чорудулаарын боттанды-рып келген эки билер сикер. Экономика, эргелде башка-радыңа ажалдырыңа болгаш улуг ажал-ажылың ажал-тын бедирлерин, массалар-ның чоргалык инициатива-зын болгаш политиктиң ийик-тейин хөгжүлгелерин, иде-логтуг ажалды сайыра-гайжылаарыңа хой келген. Гейин угадыңарын. Сатыл-гачурум, хообул-дурмуң бол-гаш корум-чурмуң бичик-лаар таалам-биле шийиртиң хемчеглерин ажалдаңа бил-дир болгай. Ынчалзажок ол хемчеглер ам-даа четпес

дээрин дорту-биле чугаалаар херек. Бо таалам-биле бистер СЭКП ТК-ның ноябрь (1983 ч.), июнь (1983 ч.) бол-ган февраль 1984 ч. Пле-нуарының шийиртиңлерин бугу дүштүр ажалдап кел-ген болгаш ажалдаар-лаа алаар бис.

Оон-биле чегерелештир, бистин амыралымың эң чугу-ла чамды өске-ла айт-тыларын ханымы-биле шийир-тир келген бис. Советтер-ниң ажал-чорудулаары эки-жидер, школа реформазы, комсомолга партияны уауру-галың сайырагайжыларын, уауруч контролду ийиктей-жидер, черлерин меиораста-арың, литератураң бол-ш уран чуртаң ийиктелге ро-люн бедирең — шийиртиң-ринче жүжүниң ийиктейин угадыңарын айттыгыларын чугаа кезин ол-дур.

Партияны ажалы улам-на хей талам болуп бар чыл-дырын ийелдир. Чүте ийиктей дээрин черде билгилер. СЭКП-ниң стратегтиң ула-нышкыны — бисте тургу-ту-гал социализмниң бугу тала-мыс болбаарыңа ийиктейин ула-нышкыны ону не-геп турар. Амгы уениң политиктиң байдалын он-загай хейлери ону база не-геп турар. Партияны XXVII съездинге, бистиг партия-

лыстың төөгүлүгүн, чурттын салым-чоруна онза ролюду ойнаар учураң сөздүг бе-деткеди калбартаң бис. Пар-тияны Программаның чаа эдилгени ол сөздү хуулап алаар алаң.

Ол болза сайырагай со-циализм болбаарыңа ийик-тейин программаны болуп бистин социалист идеалда-рымысты амыралга бүрү-боттандырың арганы бээр тур-гузуучу улуг ажал-чорудула-рын программаны болуп. А ол дээр бистин улам-чагай эки соңгулаары болуп келген болгаш болуп-лаа турар ком-мунизм — тургузушкуну-биле дор холбошкуну соңгулаарын шийиртиң арганы ула-нышкын, чоочулаар алаар.

Угаан-бодал кудуртуңуң бугу талам чектелешкенин үнелде күш-ажылың бугу чонун материалдык чаагай ко-руунуң деңгелин шийир-тир бичигириң чоннар ала-рыңа турар. «Киж бу-рулгелер — шылаар ша-би-ле, киж бурунуң — кыл-гет ажалың херек-биле» деп үнелдиң принципти бистин тургузуушкуну дүңхен социал чонтуг чоруктуң бугу чер бол-гаш бугу боттанды тур-гун чедип алыр негеттиңин турар. Бистин болуп турары-мысты ёзуулар алырга, төөгү-

луг учур-дузалыг ымыг со-рулаар СЭКП-ниң Програ-маның чаа эдилгенин негелдейттиң турар учур-луг, мындарга Программа эдилгенин таалам-биле ажал ам доостур чыган.

Сайырагай социализм негелдериниң деңгелин чед-дир амгы уениң айттыгыларын ам-даа бедир шийиртиң. Мези турла, перспективтиң со-рулаарын ажалдап кыл-дырыңа бугу бичик киж чугаалап магат чок.

Ол айттыгы мындар хар-ылаар ийик м. Чүте кел-дир уениң тодарай перспек-тиваны кылды ажалдаң хем-чеглерин ажалдыг меделер билер тура, чоочу куени со-гаарыңа ийиктиң шийиртиң бедир болуп. Ол ажалды кылп шылаарыңа бугуру эргем-ге, боттуг түнелдерге үндүл-детиң. Ол бугурул сөлдүг үлгүлүг боттуг ажалды чедип-киңерге база үндүлгелерин-ген. Бистин ажалдаарың турган таарымы чок чуртаң-дын ажал артышкан, чедип ал-ган ол түнелдериниң үндү-летиң.

Эрген чылдың экономиктиң үнелдерин аң көрөз. Улетпүрүн улам ийикти бич-жир туртуш куаурушкунуң дугайында ол түнел-дер херекчелер турар. Улус

ажыл-агынын кол адыра-рында бугурулге күрүлгенин улам-на улгатажың дуга-лында олар херекчелер турар. Сан-чугагайлар алаам бис. Олар паралаага үнгөн. Чүте чамдык көрүлгүг ажалдыг чуртаңгай боттандырыңа бедир ийик мен.

Күш-ажылың бугуручү-лүгүн дугайында чугаалап турарың ол. Национал орула-ның барык бугу немей аду-диз күш-ажылың бугуручү-лүгүнүң бегеңиниң күсүл-сөзү чедип алдандың. Совет экономика интенсивтүү хөгжүлгелерин орунуң улам-на бичим-биле кирип турар деп чугула түнел оон уура турар. Дир. Ол дээр, бистин бе-дир-лаа, ол ийикти дээр-лаа бирги чегерге салын салыр чуртаңгай болгай. Күш-ажыл-дын бугуручүлүгүн амгы деңгелин бистин эстетиканың ажал-лаа хандыкы шыла-байн турар, эштер.

Экономиканы интенсивтүү хөгжүлгелерин пария өскө ий-шан саягылар формалазы эвес чаргылаарын үндүрү-турга улам хей күнүлгелер бугуру боон турар. Ынчал-за-да ону ажалдаңа бугу-рулгелер чорудурун бис не-геп чуртаңгай билер бис. Ма-на хамы ула хам хей-ол-ганымың-лаа, техника-лаа, мораль-лаа чуртаңгай-лаа айт-тыгылар туртушкуну келер.

Оларын бистер ам эззиң дини шийиртиң турар алаар бис. Боттарың ажалды дээр ха-рылаарыңа ажалы чоннар, ийик меделер билер угаган. Чижээ, эрген чымын бугуру-гелерин бот-боттарыңа про-дукция чорудуң бугу таала-мыс хандыктың беш чылдын бугу мурнуң чылдарыңа хой хемчеглелер кылдыр күстөтти-ген. Он-он мун күш-ажылың коллективтер чуртаңгай бол-гаш чуртаңгай ажалдап турар. Олар оон хуулаан эрге күсүлдер дээр берген сөздүг ээ боон шылаарын шунтуус билер бис. Ынчалга 1984 чылда соци-алист чарыштын түнелдерин бугулар Москваның болгаш оон Куйбышев районуң СЭКП ТК-ның ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелин, ВПС-ниң бол-гаш ВЛКСМ ТК-ның ший-лери Кызыл туктары-биле шийиртиң таарыла эвес-тиң.

Экономика таалам-биле бистин ажал чорудуу — чонун чаагай чоруту бедир болуп бугуру болгай, эштер. Бистер бо-лаа таалам-биле чыл келген туурум-на чайгыш чок бугурулар болуп бис.

Чонун ажалың-чарың, бедир шылаарың баранга улам уладың турар негелде-хере-гелерин хандырамы ийикти, дор чугаалаарга, ийик чангай айт-тыгыңа чижелек ап барыла-дыр. Амгы беш чылдын бугу дор чылдарыңа дугурулаа үлүсүн херегелде боттанды-рыңа (Төңүзү 2-ги арманда).

БҮГҮ ЧҮВЕНИ – КИЖИГЕ НИИТИЛЕЛДИН КЕЖИИ

ОН БИРГИ БЕШ ЧЫЛДА
ЧОННУЧ ЧААГАЙ ЧОРУУН
УЛАМ ЭКИЖИДЕРИНГЕ
КЫЛЫП ЧОРУТКАН
ЧУГУЛА ХЕМЧЕГЛЕР

Революция мурунда тыва кижиге хамаарыштыр «Олар-даа хай уруглуг улус болба-зыкпе» дээр сөстөр колдуун-ла-ла көргөлдү аяны-биле дыңналар турган. Ында «адымдарым адым» дээр утка база синген. Херек кы-рында аларга индиге-даа тур-ган. Беш, алды, чеди, сес, ха-рын оон-даа хай ажы-төлдү ашкарар-кемгеринге, хемкере-ринге биче эвес херекти хе-рек. А оларже көрүр, оларга дузалаар кижиге бар эвес. Алы-мыдан адым уктуг араттар-ның хай уругларын шыапы-ла «экинде ыды безин чок», чүгө ажы-төлдү өзүн келгеш азыраар деп ынанып чоразы.

Октябрын чырык херели Тывага хүнөөн, оон соода улус Совет Экижилдин составына Тыва кирген соода, тыва кижини амыдыралы үндесин-биле чаартыган. Хай уруглуг өг-бүлелер бедек хүндүктелде, республиканын чурт-талчыг чөлдөрүндө оларның саны өгөн.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун дыңнадымнан: чүгө 1984 чылда безин Маалар не атты 37 нег, «Иениң алды-ры» ордени 256 кижиге, «Иениң медалы» медалына 529 нег тывыскаан. Ынча-га, шаңнатканынның инити саны 822 кижиге бол-ган.

бежен рубль түнүг пособиени берип турар болгай. 7 харлыг Алдынай, 2 харлыг Шенце, эң бичи уруу суглар база 12-12 рубль түнүг пособиени ап ту-рар.

— Ол харын эки-ле-дир, ыч-чалза-даа.

— Ийе, чүгө ол болза, че-дишпей-даа барып болу-ла ыйнаа. Оон аягыда база хай уруглуг дүш өске-даа чыгач-делерин биске көргүскен бол-дур ийиң.

Чугаа школада өөренип ту-рар беш кижиге хамаарып келди. Олар өг-бүлө бодже-динче акша ажылдап экке-бейн турары шын. Ынчалза-даа оларны күрүнө халас өө-редип турар. Бистин чаңгытп калганыны халас өөредилге деп чүл?

Кызыл хооркуускомунун улус өөредилге килдизиниң дыңнадымнан: найысма-ла-ла школанын бүрүгүне бир өөредилге чыгында ку-руне 149 рубльди үндүрүп турар. (Бир санда школаны, өөредилге херекселдерин болгаш өске-даа чүдүлдерин септеп чаартырынга үнер чарыгдала кирбээн).

Бир өг-бүледен очерк-репортаж

Кара-Салдарның школанын уруглары тайын харын бажы-чынга ол-бо ажылдарга дуза-лаачып калылар. А пионер ла-герлерин базар дей бергенде оларга пүтүканы халас бээр. (База-ла хай уруглуг дээр кү-рүнениң көргүзүп турар ин-гелдеи ол). А пүтүккө өртөз 9-ла рубль. Оларның уругла-рынның өөредилгенин болгаш даштанымалыг күрүнө күс-лө-биле чоруулап тура, ол.

Школа назын чөптөз Кара-Салдар уруглар сады чо-руп турар, амгы үеде ында оларның ийиң бар. Оларның күрүнөдөн ап турары 12-12 рубль сазик халезининге ба-рып турар бе деп айтырып ту-руп келген. Ындыг эвес бол-ган. База-ла хай уруглуг дээр оларны сазик халезини төлө-өндөн шүт хостал болду.

Кызыл хооркуускомунун улус өөредилге килдизиниң дыңнадымнан: уруглар са-дында турар бир чаш ки-жиге күрүнө чылда 461 рубльди үндүрүп турар. Эрткен чымын азы-иелер оон чүгө 108-ни төлөз. Хай уруглуг өг-бүлө-лөр ол төлөвирден хостал-ган.

Моон алган кинерге, Кара-Салдарның ийи уругунда сазик-ке тургусканы дээр күрүнө чылда 922 рубльди бүрүт-би-ле үндүрүп турар.

Квартира халезини, өг-бүлө боджединден үер кол чары-галдарын бирээни 60. Кара-Салдар каагайжыды туттуган беш арал бажында чурттап оорлар. Оон ийиң шөлдү 81, а чурттапша пүдү 59 дөрбөл-чин мур. Ийиң, соок сүк база бар. А халезини чүгө чурт-талаша шөлдү дээр, а кукны, чунар өртөз, коридор болгаш өске-даа шөлдү төлө-вир көрдүрүзүн. Бо чыгач-дел шүтүп чурттапшылга ха-маарыжы.

Тыва АССР-ниң Министр-лер Чавулуниң капитал ту-дуг эргелесиниң дыңна-дымнан: каагайжыды тут-туган чурттапша бажыды-ның бир дөрбөлчин метри

туларынга күртсө 240 рубльди чарыгдалар. А чурт-талчылар чүгө чурттапша шөлдүнүң бир дөрбөлчин ме-три дээр 13,5 көпөскө тө-лөз.

Кара-Салдар 59 дөр-бөлчин метр шөлдү дээр 6 рубль 60 көпөскө төлөз турар. Ол безин долду түз эвес. Олар хай уруглуг дээр инити төлөвириниң 25 хуузу чыгач-дип каан. А чурттапша шөлдү-ге кирбес 22 дөрбөлчин метр шөлдү олар шүт халас ажы-лап турар.

Эмчи дузалачымы. Ону ба-за совет кижиге халас чеди-рип турар дээрин билдиргип, аңаа мырнын чаңгытп кал-ган бис. Ынчалза-даа аңаа күрүнө база-ла хай акша-те-регини үндүрүп турар.

Өнер-оол Сам-оолович эм-чеге чыдып көрбөз. А Любоя Билчеевна уругларын божуу-ру-биле чыдып турган. Эмчиге чытканы дээр Кара-Салдар чүчү-даа төлөзүн, божуан не-ниң аш-чечини, эмчеге ээни күрүнө төлөз. Оон түржүк ол божуан санында-ла декрет ак-шазын ап келген. Сески уруу божууда ажылдавын-даа турган болза, божуан сөлдү-нүң 108 рубль түнүг акша-зын алган.

Кызыл хооркуускомунун кадык камгаала килдизиниң дыңнадымнан: эмчеге чыдып эмчеге чыгыс кижиге дээр күрүнө чокукта 14 рубль 70 кө-пөскө төлөз турар. Оон аңаа аңаа эмчеге чыгыс аарып турганы дээр бол-лестенээш, пособиени база алыр.

Кара-Салдарны уруглары чамдык гриппти бичи а-рып берилээр. Олар уруглар поликлиниказыга чедө бээр. Ында бедек мергелдиг эм-чилер оларны халас күлөп ап, кабинеттерге эмчээшкенин халас чорууду турар.

Дыштанылга. Кара-Салдар шөлөз үезинде курорттарже база чоруп турарлар. Аңаа чарыгдалар акша оларның ө-г-бүлө боджединге улуг салдар чедирбейн турар. Чүгө дээр, пүтүккө өртөз чик, оон кы-рынга күрүнө база кемей тө-лөз турар. Любоя Билчеевна харын сөлдү чылдарга ку-рорттаан, а Өнер-оол Сам-оолович чылды чоруп турар. Кижээ, ол эрткен чымын К. лаводскиге, дыштанып келген. Пүтүккө өртөз 160 рубль, ол чүгө оон 30 хуузу, тодар-гайлаарга 48 рубльди төлөз, артык түнү күрүнө төлөз.

Чем-Хемчиктин Хендергей-де Билчээ Чүдүмөвич Мон-гуш бие Мандарый Тонгутов-ла Монгуш деп кыргылар чурттап оор. Олар — демги өг-бүлениң дээрже ээзинин ада-иези-дир.

Кыргы Монгуштар каймы-даа пенсияды. Бирээни айда 64, өскө 33 рубльди ап ту-рар. Оон аңаа Билчээ Чүд-үмөвич хол куруг орбас. Час-кы, күсүк кампанылар үези-де ажылдай кааптар, каймы-ның-даа кадык эки.

Тыва АССР-ниң соода хамаарышта министрство-лунун дыңнадымнан: рес-публикада 63 муң ажыг пенсионер бар, күрүнө 45,9 миң. Оон рубль пенсияны, пособиени эрткен чымын төлөз.

Хендергейде Монгуштар дузалал ажы-агыйын база туудуп турарлар. Олар мал-ма-ганын-даа, картофел, капуста аймын база тарып турар. Капустаны кыш үдүр дуулап ап турда Монгуштар мергезең. Дузалал ажы-агыйында ол уругла-рынга чорулап берип турар. А чыгы шөлөз үезинде Кара-Салдардан бир кижиге курорт-лап турда, өскө оларга ала-дап барып, ажыл-агыйыга ду-залажы кааптары ол өг-бүлөдө чыгач-дип каан.

— Хай уруглуг өг-бүлелерге күрүнениң көргүзүп турар ду-залачымы улуг — деп, Кара-Салдар бир аас чугааладылар. — Бажы-балгаты безин чы-гелдиг элчеге-биле алдыны. Бистин янталезинге амы-дырал кайгамчык-тыр.

Д. ЧЫДЫМ.

ЧУРУУТКАРДА: Өнер-оол Сам-оолович бие Любоя Билчеевна Кара-Салдарны өг-бүлө.

О. ОХЕМЧИКТИН фотола-ры.

БАЙЛАР БАЙЫП-ЛА ТУРАР...

АКШ-та чурттапшыл чо-нуун чүгө 5 хуузуна чурттуг национал орулганын оонажып турар. «Фортс мэгзин» деп журнал чыгында чурттап турар 400 эң бай америка-ларның дайынчыны бир ду-гааринга 4 млрд. доллар ха-рейлиги, үлөтүр ээси 50 хар-дыг Ретти «эң бай» деп са-наан. Миллиардерлерин ара-зында ийи дуугар чери өр-төз чыгачкын бараанар са-

лар мэгзиниң империяныкы азы 72 харлыг Ош. Улөт дээрин ээзден. Оон хуу төрө-тин 2,4 миллиард доллар. Оон ийи Американы эң бай ки-жиге электроника бүдүр «Хьюлен-Паккард» фирманын үндөзүлгөч Р. Перот. Олар Американы калдыг-даа арга-мөдөдө ийилай, «кайы-кып» турар кижилери-дир.

Чогууна олар чоңу соруп

чаш туралар. Барыны чүктүң ол эң бай чуртунда миллион-миллион ажыг чоктар, акша чоктар, бажыг чоктар, чер чок-тар дүшкөн-ла черинге хонуп, ажыл дилең, хары-даа эр-кен-дүшкөн улустардан көпөк дилең чурттап туралар. Ол чуртта бажыг халезиниң кы-ры чылда 4—6 муң доллар чедир орулганы болуун кар-манынче киирип ап туралар.

гайында чүгө билдээч-нэрин болзарлар. Баш аа-рымын, гриппти ында аарыг деп шүтү салавас. С. а-зырлардан аараан кижилер эмчиге шүтү барбайн ту-рар. Электркардиограмм дээр шыкшаш хары-даа таа-нычалыг эмчиге чөлдөр 17500, а лаборатория ала-лестери 1410 франк акша турда, эмчиге черинин ээни ашпааны-ла дээр. Хууза эмчиге черинге чы-гыс катал чедерге безин 869 франк төлөз. Барыны чүк-түң чамдык чурттарда амгы чедир ажылы чоңар-га шөлөз бээрин магадлап турар дүрүмчүккен хоюлу чок.

(«Фактылар болгаш ба-рымаалар» деп бюллетень-ден).

БАЖЫН БАРА, А ЧУРТТААР ЧЕР ЧОК

Барыны чурттапша квартирал халезиндеп турар ду-гайында чарлардай хай. Оон-биле кады даштыга хонуп чоруп турар кижилериниң саны улам-на кыулап турар. Оларның саны 5—6 млн. чедип турар, оларның 3 мил-лиону капитализмниң кол чурту — АКШ-га оонажыр. Бажыкнар бар, а чурттап чер чок кижилер ол хире хай. Хамаң умур амыдырал-чурттаарының өртөк-үнези-ниң үргүлчү улгайдып турарында оран-бажыкыг бо-лур идегелди дыка хай кижиге чидирип турарында.

ИТАЛИЯДА квартира халези-ниниң недергей улгатканын 2 млн. өг-бүлө чик өртөктүг бажыкнар дилеп турар. Бажыг ээлери бажыкнары ам хө-лөз-илетпес, кичээрдө замон улуг өртөккө садар аларган. Хоюлу — оларның талазында Оларны негелдизин өзүгээр квартира халезинин хууса-зында төлөзүн дээр, өг-бүлө-лери бажыкнардан албадал-биле үндүрүп турар. Тон түң-нели бо: хай-хай кижилер даш-тыга чурттап турар, чуртта 2 млн. квартира хос туруп ту-рар.

ЯПОНИЯДА, тууду министр-ствозунуң медээзин өзүгээр алырга, өг-бүлелериниң 39 хуузу «багай байдалдарда» чурттап турар. Ийи өрөздиг безин бажыкчыгаш садып алыры амычтын кижээ дым-берге, чүгө дээр өл дээр 11 чыл иштинде ажылдаан акша-зын үндүрүп алар. А күрүнө бажыкнарында өл-ла хире шөлдүг квартира халезиниң ай-да шалыңында 40—60 хуузу чедип турар.

АНШ-та бажыг өртөз 10 чыл мурунда тууганын ийи катал улгаткан. Рейганын эрге-чагыргада туруп турар чылдарында барын 500 муң өг-бүлө чурттап чер чок бол-ган, оларның квартираларын өрөзин төлөзүн дээр банкылар хавырып аларган.

ФРАНЦИЯДА байдал база оон дөдөдөс. Чүгө Парижте

безин 50 муң кижиге бажыг чок. ГФР-де амгы үеде 100 муң кижиге доктаамал чурттап чер чок. Ындыг гүрбүмө чуртта 1 млн. хире квартиралар хос турар. Бажыг ээлери квартира халезинин ортукам шалыңыг безин кижилериниң төлөп шы-давазы хире өстүргөн. Уруг-ларлыг өг-бүлө амгы үеде ба-жыг халезини болгаш комму-нал ачы-дузазы дээр боджеди-нин чартын незин төлөп ту-рар.

АВСТРАЛИЯДА 120 муң өг-бүлө чурттап чер чок. Эң ылаңгыя өг-бүлө чок пенси-онерлерге дыка берге. Пенсия чүгө бажыг халезининге че-дир, чөмөненин бажыг акша артпас.

Чурттап оран-бажыг кри-зи чаз нестүп келбээн. Амгы чок, ады-түрөңгү чорук бол-гаш өскө-даа социал-алганар — бүдүрүлгө дери-херекселде-ни хуууну өңчүзү болуп турар нитилелдин эскерип чок, калган-даа адырылбас эдерин-чилери-дир.

(ПМА).

ТӨЛӨВИРИ УЛАМ УЛГАТКАН

«Рейганын административ-иниң чолуун соода херекселлеринге үндүргөн акша-херексизин кызыра-ның түнөшүнө чуртта-ла туугарларын хемчээл-дык күдүлөз, а квартира төлөвирин аракта улгаткан болгаш өг-бүлө боджединин 40 хире хуузу өлчө үнүп ту-рар. Оон түнөшүнө «Крис-чан сабейс монитор» союула көргүзүп турары-биле, чүгө Нью-Йоркта безин 50 муң хире бажыг чоктар бар.

АКШ-та алдар-суралгыг университеттерге болгаш колледжлерге өөргөни

дээр чылда төлөвир 5-тен 10 муң доллар чедип ту-рар.

«ГФР-ниң уруглар албан черлеринде 300 кижиге-ле чүгө бир орув берип ту-рар. Бедикобританияда уруг-ларын чүгө 10 хуузу, а Францияда 5-ле хуузу уруг-лар салтанатын турар арга-дыг. АКШ-та 375 уруглар-дан чүгө чаңгыс кижиге уруглар албан черлеринге барып болур, оон калында азы-иелери оон төлөвиринге чылда 1500 хире доллар тө-лөз.

Дыка хай французтар боттарынчын азырынчын ду-

© 1981 ЧЫЛ. Демир-орук транспортунун ажылында дорт хаара туттуган ажылчынына-рынга болгаш Улөтүр тууду-материалдары министрство-зунуа улөтүр бажыгчелериниң ажылдакчыларына. Азы-чем улөтүр министр-ство-зунуа хабар бажыгчелериниң бажыгчелериниң хай ке-зининге үр чылдарда ажылда-ны дээр (чуртта районнар а-ды-биле кылып чоруткан) шаңнал төлөвирин тыпсыры доозулган.

Ындыг төлөвириниң бот-оруга чарыгалыг тууду ор-ганизацаларынын ажылында дорт хаара туттуган ажыл-дакчыларына төлөри улам-чылап турган.

Үр чылдарда ажылдап дээр шаңнал төлөвирин РСФСР-ниң согу болгаш чөө районнарынын база Базак ССР-ниң районнарынын инити ажылдакчы хем транспорт-нуң ажылында дорт хаара тут-туган ажылдакчыларына тө-лөз кылдып киирген. Суг транспортунун ажылында дорт хаара туттуган ажылдакчы-ларынга дүңгө үеде ажыл-дааны дээр немерде төлөвирин доктааткан.

Кады черлерде туруп турар участок эмчелдеринин бол-гаш амбулаторияларын эмчи-лерини, хоорай поликлиника-ларынның участок терапевт ам-чилериниң болгаш уруглар ам-чилериниң шалыңыга ай са-нында немерде төлөвирин тө-лөзүп көрдүгөн. Ол эмчеге черлеринге 3 чылда хай ажылдааны дээр база ажыл төлөвирин улгаттырган.

ССР-ниң «Күрүм» пенсия-ларын дугайында Хоюлу-зун Бугаар назылап кыра-ныч, инвализ болганын, азы-ралыкчыны чидиргенин бары-лаалап пенсияны өң кудук төлөвирин улгаттырган. Ийден хай 12 хар чедир назылап уругларлыг акшалар турар не-дерге чурттуу бүтү районна-рында немерде үш хонус шө-лөз бээрин доктааткан.

1—5 класстын өөреникчи-леринге халас өөредилге нома-рын бөөрүнден алдыда 6—7 класстын өөреникчилери база өөредилге номарын халас ал-ган.

© 1982 ЧЫЛ. Донецк, Бу-деще, Караганда, Экибасту, Печорск хөмүр-лаш улөтүр-нүг болгаш шахта туудулар бассейнериниң ажылчыны-рынга болгаш албан-хаакчыла-рынга шалыг төлөвирин ул-гаттырган.

РСФСР-ниң Кара хөтүнүг эвес зоналарынның советта-рында болгаш өскө ажыл-агый бажыгчелериниң бүтү док-таамал ажылдакчыларына ук ажыл черинге үзүктөл чок ажыл стажы дээр ажыл теле-вирин улгаттырып көрдүгөн.

Чик болгаш бажыг ажыл-агый улөтүрүнүн чамдык ажыл категорияларында не-мерде төлөвир көрдүгөн.

РСФСР-ниң бүтү районна-рында, Украина, Белоруссия, Молдавия болгаш Прибалтика районнарында чаш уруглуг ве-лерге 1 хар чедир уруг ажа-рынга төлөвир чок шөлөзүн 1 чыл чартык чедир узаттышан база уруг төртүтүнгө дээр бир удааны күрүнө пособи-ени берип турар.

8—9 класстарын өөреник-чилери халас өөредилге нома-рын алганар.

© 1983 ЧЫЛ. Бөдө ажыл-агый ажылдакчыларына бу-дүрүлгө продукцияны кө-вүдеткени база оон ша-нарын экижикени дээр материалдыг иди берип-кинеринин хемчелерин ул-гаттырып көрдүгөн. Бүдү-рүлгө адыларынның 15 ажыл-хүну шөлөзүг ажылдакчыла-рынга үзүктөл чок ажыл ста-жы дээр немерде шөлөз ху-нерин доктааткан.

Сибириниң, Иракын Чөм-

чүктүн, Уралдын, Тон кара-хөтүнүг районунуң база РСФСР-ниң Кара хөтүнүг эвес зоназынын мал агыл-агыйнын ажылдакчыларына чалгыс черге үзүктөл чок ста-жы дээр немерде шөлөз бээр көрдүгөн.

Ажылчынынга болгаш ал-бан-хаакчыларга чалгыс өл-ла бажыгчелерге азы организаци-га 25 чылда эвээш эвес ажил-дааны дээр, а уругларын не-мерге — бир эвес олар пенсия-га инити ажыл стажы дээр не-мерде төлөвир алыр өргөлиг болза, 20 чыл ажылдааны дээр пенсияга немерде төлөвирин 10-дан 20 хуу чедир улга-тырган.

Чурттуң бүтү дөвискөзүндө чаш уруглуг немерге уругу 1 хар чедир ажаарында төлөвир чок шөлөзүн 1 чыл чартык чедир узаттышан база уруг төртүтүнгө дээр бир удаа-нын күрүнө пособиени берип, шөлөз акшазын кезик чам-чылап төлөз кылдыр док-тааткан.

Пионер лагерлеринге пүтө-калар өртөзгө немерде чин-гелделер көрдүгөн: пүтөка-ларын чартык кезээ халас, а артыкчанын өртөзүн 20 хуузу төлөз.

СЭПК ТБ-ның май (1982 чыл) Пленумунун шийткенин-ге дүшүртүп келсе ажыл-агый ажылдакчыларынын ажыл те-лөвирин улгаттырып-биле чаз хемчеглер алдыган.

© 1984 ЧЫЛ. СЭПК ТБ-ның май (1982 чыл) Пленумунун шийткенин-ге дүшүртүп келсе ажыл-агый ажылдакчылары-га ажыл төлөвирин улга-ты-рарын хемчеглери боттанып турган.

Инварь 1-ден өгөлөп удурту-чу ажылдакчыларга, специа-листерге болгаш советтарын-га өскө-даа келсе ажыл-агый бажыгчелериниң удуртучу ажылдакчыларына, ол шыкшан автономн республикалар-нын, крайларын болгаш аг-роулөтүр каттыжышкынына-рын чөвүлелеринин ажил-агый аппаратынын функцизын күсүлөп турар келсе ажыл-агыйнын, область база район өргөлдөрүн удуртучу ажылдакчыларына болгаш спе-циалистеринге ажыл төлөвир-ин хемчеглери улгаттырган.

СЭПК ТБ-ның апрель (1984 ч.) Пленумунун болгаш ССР-ниң Дээди Советиниң ба-дылааны «Нити билг болгаш профессионал школанын рефор-манын кол улаанышкынына-рынга» дүшүртүп сентябрь 1-ден өгөлөп инити билг шко-лаларынның бүтү хевирлеринге өгө класс бажыларында, шко-ла-интернаттарында, уруглар бажыларынын бажыларында, өскө-даа удурту болгаш педа-гогика ажылдакчыларына, бажыгчелериниң мастер-леринге болгаш келсе ажыл-агыйга база хөмүр-лаш үлөт-пүрүн бектик мергелдиг ажилчыларынын бекетээр проф-фессионал-техникти өөредил-ге черлеринин удурту ажыл-дакчыларына ажыл төлөвирин өстүргөн.

Июль 1-ден өгөлөп школа назын чөптөз уруглар албан черлеринин уругларын чөм-ненин нормазын моон му-рунда турганында улга-ты-ган, уруглар уруглар албан черлеринге тургусканы дээр өг-бүлө кижигиниң инити ап ту-рар акшазын ортукам хем чө-лөли барымдалап чаз төлө-вирин доктааткан. Өг-бүлени кижигиниң инити алы киирип ап турар акшаз бир кижиге оонаштыр ортукам-биле 60 рубльден ашпайн турар бол-уруглар албан черлеринге уру-ларын тургусканы дээр төлө-вес. Дөрт болгаш оон хай уругларлыг өг-бүлелер-иниң төлөвирин 50 хуу чедир кылдыр.

(ССР-ниң ТБ-ның матер алдарында).

